

MUZEJSKI VJESNIK

GLASILO MUZEJSKOG DRUŠTVA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

(Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kumrovec, Kutina, Sesvete, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske Toplice, Veliki Tabor, Virje i Zelina)

TEHNIČKO UREDNIŠTVO

Stručni kolegij Gradskog muzeja Bjelovar

Glavni i odgovorni urednik: Goran Jakovljević

Tehnički urednik: Željko Vukčević

Uređivački kolegij: Goran Jakovljević (Bjelovar), Miroslav Klemm (Varaždin), Smiljka Marčec (Čakovec), Rastko Pražić (Kutina) i Antun Stišćak (Koprivnica)

Muzejski vjesnik izlazi jedanput godišnje. Rukopise ne honoriramo i ne vraćamo. Za sadržaj i lekturu tekstova odgovaraju autori.

Glasilo solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.

Nakladnik: Gradski muzej Bjelovar

Za nakladnika: Božidar Gerić

Tisak: COLORPRINT Bjelovar

Broj 13 - ožujak 1990.

God. XIII.

Naklada: 900 komada

Naslovna stranica: Keltski novac iz Ribnjačke kraj Bjelovara, 1. st. pr.n.e.

A-990/97

Dans la mise actuelle du Musée les six objets sont conservés au début de 1982. et un objet en 1985. Les objets non conservés se sont

décomposés dans un temps d'environ vingt mois.

Prijevod na francuski: Vesna Zvonar

Mladen MEDAR, Bjelovar

O jednom folklornom događaju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1888. godine

Veliki jesenski manevri austrougarske Monarhije održani 13. i 14. rujna 1888. godine u bjelovarsko-križevačkoj županiji na terenima između Bjelovara i Daruvara bili su povod još jednom dolasku cara i kralja Franje Josipa I u Hrvatsku, rezultirajući jednim od najznačajnijih političkih događaja Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća nazvanim "bjelovarska afera".¹ Tragajući za neobjelodanjenom građom koja se odnosi na taj događaj, došao sam i do nekoliko podataka etnografskog karaktera zabilježenih 23. srpnja 1964. godine, koje je dao posljednji bilogorski dudaš (gajdaš) Marko Križan (Klokočevac 1881-Ždralovi 1968).

Događaj o kojemu je riječ u stručnoj literaturi je u dva navrata samo uzgred spomenut² pa ga ovdje donosim u cijelosti. Pošto je Marko Križan tom događaju prisustvovao kao sedmogodišnjak, detalje treba prihvatiti sa rezervom jer su zabilježeni punih sedamdesetšest godina kasnije.³ Ipak, opis donosim zbog toga jer nam je jedina informacija nastupu vjerojatno prve organizirane folklorne grupe ovoga kraja. Takve prigodne folklorne svečanosti bile su u 19. stoljeću uobičajene,⁴ no za razliku od mnogih tadašnjih pomodnih imitacija originalnih narodnih kola⁵ bjelovarska priredba bila je autentična.

I.

Nakon službenog dijela prvog dana boravka u Bjelovaru (12. rujna) Franjo Josip I se s pratnjom⁶ odvezao poslije podne na vojnu streljanu u šumi Bedenik u Novim Plavnicama gdje je u njegovu čast uprava županije priredila pučku svečanost uz sudjelovanje dudaša i folklorne grupe, odjevene u narodnu nošnju Bilogore. Kako je ovo područje pripadalo općini

Posljednji bilogorski dudaš Marko Križan (1881 - 1968)

Foto: Z. Lovrenčević

Gudovac, organizator grupe bio je tadašnji bilježnik gudovačke općine Franjo Kašaj, a rukovodioc svečanosti jedan viši oficir. Uz dudaša Vinka Križana iz Klokočevca⁷ na svečanosti su nastupile djevojke Cilika i Jaga Križan, Milka Konoplić, Soka Kодиć, Joka Ognjanović, Sena Tomić i snaše Doka Francetić i Sava Despinić iz Klokočevca, djevojke Anka Pavleковиć i Marija Majcen te snaše Milanija Adžaga, Jelena Gvozdenčević i Bara

Kovačević iz Gudovca, a iz sela Stančića samo jedna djevojka - Bosiljka Miletić.⁸

Za vrijeme plesa Bosiljka Miletić je - ne obazirući se na protokol - vladaru bacila oko vrata ručnik ukrašen vezom i povukla ga u kolo. Zapis o tome doslovno kaže slijedeće:

"... *Franjo Josip, razdragan, počeo se vrtjeti u kolu dignuvši visoko glavu i pri tome opazio na hrastovima Cigane koji su došli da vide cara, a pošto im je pristup bio zabranjen, na neki način uspjeli su se popeti na drveće i od tuda promatrati. Car je prestrašeno komandirao "Halt" našto je ples prestao. Mislio je da su to atentatori, ali kad su mu rastumačili tko i što su ti ljudi i zašto su na drveću, nasmijao se i raspoložio ponovo te dao nalog da Cigani siđu s hrastova. Tada su ih oficiri doveli k caru, te su se okupili oko njega gledajući ga kao neko više biće. Car veseo, potegao je iz džepa bijelu kesu sa novcima i svakom Ciganu pružio "cvanciku"*⁹ *Poslije tog darivanja bilježnik je dobio naredenje da dudaš svira Ciganima kolo. Car se od srca nasmijao videći ih kako plešu. Kada je prestao ciganski ples, dobili su svaki krigl pive, kruh i meso, te naredenje da ođu. No oni su molili dozvolu da poljube caru ruke, što im je bilo dozvoljeno...."*

Sa zalaskom sunca završena je i svečanost. Dudaša Vinka Križana car je nagradio sa pet forinti, Bosiljku Miletić šakom novca koji joj je sasipao u njedra, a ostali učesnici priredbe nagrađeni su jelom i pićem.

II.

Spomenuto Križanovo kazivanje sadrži tri važna elementa - nošnju, plesove i instrument - koji nisu pobliže opisani. Stoga u najkraćim crtama donosim njihove temeljne karakteristike prema istraživanjima Zvonimira Lovrenčevića.

Nošnja. Plesačice su, kao i bilježnik, bile odjevene u jednostavnu nošnju bilogorskog područja ("graničarska" nošnja) panonskog tipa, izrađenu od običnog bijelog platna. Podaci koje mi je godine 1976. saopćio Z. Lovrenčević govore da su još oko 1700. godine žene ovoga područja prestale nositi cijelu haljinu (**celāča**) i podijelile je na gornji (**oplećak**) i donji dio (**rubinu, skute**). Na oplećku dominiraju tri boje: on je bijel sa crvenim ukrasima i crnim

prslukom sa varijacijama u plavoj, žutoj i smeđoj boji (utjecaj Hrvatskog Zagorja). Kako je ovo područje bilo sastavni dio Vojne Krajine (Bjelovar je jedno vrijeme bio sjedište Varaždinskog generalata sa dvije pukovnije - petom križevačkom i šestom đurđevačkom), zapovjednici spomenutih pukovnija inzistirali su da ženska nošnja u svakom pojedinom selu na njihovom području bude jednoobrazna. Ipak, danas je nemoguće utvrditi da li je do uniformiranosti zaista došlo zbog težnje Varaždinskog generalata da na taj način obilježi svoje stanovnike (odnosno područja spomenutih pukovnija), ili je do toga došlo naprosto pod utjecajem običaja. Tako su seoske žene u Ivanskoj nosile ljubičaste prsluke, u Đurđicu crne, u Međurači smeđe, u Žabnu žute, u Velikom Trojstvu tamno zelene, a u Severinu tamno plave. Svi ti prsluci, kao i oplećak, bez obzira na boju, imali su isti kroj te jednako pranje, glačanje i spremanje. Muškarci su imali crne prsluke i pastirske kabanice sivo-žučkaste boje, izrađene od stupanog vunenog sukna, ali i **kepenjke** - tamno modre ili crne kabanice vojničkoga kroja.¹⁰

Plesovi. Logična je pretpostavka da su se toga dana pred carem plesali kolo i drmeš. Na bjelovarskom području najstariji oblik plesa bilo je kolo, praćeno isključivo pjesmom. Ali neka kola, a posebno drmeš koji se mogao plesati ne samo u kolu već i u paru, izvodila su se pretežno uz pratnju duda ili tambure samice.¹¹ Do sada je na području Bilogore registrirano ukupno devedesetšest narodnih plesova različitog postanka i raširenosti, a samo manjem broju moguće je okvirno odrediti vrijeme postanka. Ipak, neki od njih su s kraja 18. stoljeća. Samo je jedan dio tipičan za ovo područje. "Kao što imaju pjesme na tom području većinom neki turoban prizvuk" - pišu Ivančan i Lovrenčević - "tako ni plesovi nemaju ovdje one slavonske lakoće, posavske okretnosti ni podravske oštirine, temperamentnosti. U svojoj biti oni su spori, jednostavni, katkada se gotovo doimaju kao da su ukočeni. Ipak su vrlo lijepi. Čak i kod nekih brzih i naoko veselih plesova izbija stanovit elegičan ton."¹²

Dude. Dudašev instrument pripadao je starijem tipu, na **pupalak** (mješina se punila

zrakom puhanjem na usta). Marko Križan naslijedio ih je kada mu je bilo petnaest godina, danas još uvijek postoji originalan njihov drveni dio. Ovaj narodni duhački instrument s mijehom nekada se upotrebljavao ne samo na ovom dijelu Vojne Krajine (koji je nakon razvojačenja postao bjelovarska, a zatim bjelovarsko-križevačka županija) već i u zapadnoj Slavoniji. Njihovo ime služi i kao sinonim za **gajde**.¹³ Iscrpne podatke o dudama donosi Z. Lovrenčević u svom već citiranom radu o tom instrumentu u Bilogori, gdje piše o njihovom imenu, ergologiji, muzičkim osobinama, porijeklu duda i ličnosti dudaša. Od kada su one ovdje u upotrebi, nije poznato. Najviše su upotrebljavane u 19. stoljeću, kada se bez njih nije mogla održati ni jedna svadba ili kakva druga seoska priredba. U to je vrijeme u selu dudaš bio najvažnija i najpoštovanija osoba - arbirer za narodne običaje, nošnje i glazbu. No nakon prvog svjetskog rata dudaše počinju sve više istiskivati tamburaši, a sasvim prestaju djelovati oko 1950. godine.¹⁴ Danas su one - piše Lovrenčević - samo mrtvi spomenik stare kulture.

Bilješke:

1. Sukob do kojega je došlo između Franje Josipa I i dakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, jednog od najvećih boraca za ujedinjenje svih južnih Slavena, izazvala je biskupova brzajavna čestitka poslana u Kijev povodom 900-obljetnice pokrštenja Rusa.

2. Ivan IVANČAN - Zvonimir LOVRENČEVIĆ, Narodni plesovi Hrvatske, knj. 3 - Bilogora, Zagreb 1969., str. 63. - Zvonko LOVRENČEVIĆ, Dude u Bilogori, Rad XV-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije (poseban otfak), Sarajevo 1971., str. 367.

3. Zapisao ga je bjelovarski kolekcionar Ivan Barešić pod naslovom "Historija jednih duda iz god. 1888. po pričanju Križan Marka".

4. Identičan događaj, ali iz 1818. godine, u čast cara i kralja Franje II i njegove supruge Karoline prigodom njihova dolaska u Zagreb, registriraju Draginja JURMAN-KARAMAN, Zagreb u klasicističkom dekoru, Iz starog i novog Zagreba II, Izdanja Muzeja grada Zagreba 3., Zagreb 1960., str. 184. i Maja BOSKOVIĆ-STULLI, O folklorizmu, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU Zagreb 1971., str. 165.

5. Maja BOSKOVIĆ-STULLI, n. dj., str. 166.

6. Od uglednih gostiju u njegovoj su pratnji bili prijestolonasljednik Rudolf, nadvojvode Vilim, Josip i Otto, feldmaršallajtnant grof Paar, engleski prijestolonasljednik princ od Wallea, hrvatski ministar Kosta Bedeković, ugarski ministar Bela Orezy, ban grof Dragutin Khuen-Hedervary i mnogi drugi. Većina ih je, bez sumnje, bila to poslijepodne s carem.

7. Stariji brat Marka Križana.

8. Podaci u literaturi su kontradiktorni. Dok se na jednom mjestu (IVANČAN - LOVRENČEVIĆ, n. dj., str. 63.) citira izvorni podatak, na drugom se (LOVRENČEVIĆ, n. dj., str. 367.) iz meni nepoznatog razloga, navodi "dvadesetak mladića i djevojaka" što ne stoji u izvornom Križanovom kazivanju.

9. "Cvancika", popularna nominala u 18. i 19. stoljeću, bio je novac od 20 krajcara. Na početku svoje vladavine kovao ih je i Franjo Josip I. - Vrijednost ove nominala Križan objašnjava slijedećim riječima: "To je u ono vrijeme bilo mnogo, jer čovjek radnik morao je raditi od ranog jutra do noći, ako je htio zaraditi takvu srebrnu 'cvanciku'".

10. Tako kaže Z. Lovrenčević, a Branko BRATANIC, Bjelovar u etnografskom pogledu, Hrvatska enciklopedija sv. II, Zagreb 1941., str. 660, već te, 1941. godine za ovu nošnju kaže da je "danas već gotovo potpuno izgubljena...". - O ovoj nošnji vidjeti i poglavlje "Opći osvrt na narodnu nošnju Bilogore", u knjizi Gordane MATUNCI, Narodna nošnja Bilogore - Veliko Trojstvo, Priručnik za rekonstrukciju nošnje, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1988., str. 11-13.

11. Vidi Zvonimir LOVRENČEVIĆ, Tambura "samica" u okolini Bjelovara, Narodno stvaralaštvo, sv. 5., Beograd 1963., str. 313-324.

12. Ivan IVANČAN - Zvonimir LOVRENČEVIĆ, n. dj., str. 70.

13. Između njih postoji ipak stanovita razlika. Gajde su također duhački instrument s mješinom, poznat kod mnogih evropskih i vanevropskih naroda. Potječu iz Azije, a preteče su im instrumenti s mješinom koji su se upotrebljavali u starom Rimu. Rimski vojnici proširili su ih po čitavom Rimskom carstvu.

Slavica MOSLAVAC, Muzej Moslavine Kutina

Lončarstvo u Moslavini

U moslavačkim selima, udaljenim od većih naselja i raskrsnica puteva u koje ne prodiru brzim tempom noviteti iz grada, nalazimo još i danas u svakodnevnoj upotrebi zemljano posude koje je korišteno za čuvanje i pripre-

manje hrane i tekućine (npr. mlijeka, masti, masla, pekmeza, razna pečenja, tijesta, sira i dr.) kao i mnoge druge upotrebne i ukrasne predmete.

Jednostavni oblici i tehnologija izrade, kao i